

NAGOVOR OB 23. AVGUSTU 2022

Zdi se mi, da se nikoli, odkar obeležujemo 23. avgust kot dan spomina na žrtve totalitarnih in avtoritarnih režimov, gojenje tega spomina ni kazalo kot večja nujnost. Neizzvana brutalna ruska agresija na Ukrajino, ki traja že pol leta, je namreč lahko zrasla iz zemlje, obilno pognojene z omalovaževanjem spomina na žrtve totalitarizmov. Celo več, eden temeljnih kamnov neosovjetizma, ki je v zadnjih dveh desetletjih povsem obvladal najprej Belorusijo in za njo Rusijo, je ravno podoba zgodovine, v kateri mora biti vse podrejeno ohranjanju neomadeževane podobe storilcev množičnih zločinov. Če žrtve kakšnega totalitarizma že kje pridejo do besede, pa so nesramno izrabljene za topovsko hrano v prizadevanju za utrditev pridobitev drugega totalitarizma. Žal pred podobnimi skušnjavami, da bi v strahu za ugled njihovih krvnikov omalovaževali spomin na žrtve, saj ravno iz nasilja porojeni družbeni model za mnoge še vedno velja za temelj naše družbe, nismo imuni niti pri nas. In zaradi tega se 23. avgust kot spominski dan v naši spominski krajini tako težko prebija na mesto, ki bi ga moral nujno zasesti.

Nemogoče je torej prezreti, da je bila cesta za napad na Kijev tlakovana z dvema pomenljivima dogajanjema. Eno je bilo že dve leti trajajoče vsesplošno obračunavanje z demokratičnim gibanjem v Belorusiji, drugo sodna prepoved organizacije za varstvo človekovih pravic Memorial. Slednje, najtesneje povezane z imenom disidenta Andreja Saharova, rusko vrhovno sodišče ni po naključju razpustilo tik pred koncem leta 2021, slaba dva meseca pred začetkom splošnega lomastenja po Ukrajini. Prav tako ni naključje, da so Memorialu kot enega glavnih grehov obesili »prikazovanje Sovjetske zveze kot teroristične države«. Sedanji režim v Kremlju se je namreč na žive in mrtve zvezal z bogato dediščino in tehnologijo te iste propadle tvorbe.

Njegovo počasno drsenje v smer tistega, kar se v lepi nemščini imenuje *Gleichschaltung*, je lahko za nas hkrati živi učbenik zgodovine in približevanja fenomenu totalitarizma v 20. stoletju. Dovolite mi, da izpostavim tri stebre omenjenega pojava, kot jih sam razbiram ravno ob srečevanjih z zdaj tudi že zelo krvavim dogajanjem v postsovjetskem prostoru.

Prvi, najpomembnejši in nosilni steber totalitarizmov je laž. Ta je njihov najgloblji temelj in zato njihova najšibkejša točka, paradokсно pa sočasno izhodišče njihove moči. Vsi totalitarizmi 20. stoletja in sodobni neosovjetizem si na zastave pišejo obrambo pravic ljudstva, a se vsi po vrsti iztekajo v oblast oligarhičnih klik, ki so pogosto ožje od tistih v tradicionalnih družbenih modelih. Prikrivanje tega preprostega dejstva, ki je bilo bistrejšim opazovalcem razvidno že vsaj v tridesetih letih 20. stoletja, ko so mnogi z občudovanjem gledali na domnevno veličino totalitarnih projektov, zajema večino prizadevanj njihovih nosilcev. Ena prvih žrtev je tukaj jezik. Sovjetski boljševizem in za njim nemški nacionalsocializem sta najbolj zaslužna za vznik sveta, v katerem so resnični pojavi in poimenovanja zanje del vzporednih vesolj, med katerima ni praktično nobene stične točke. Nacionalsocialistični režim je 7. aprila leta 1933, dobra dva meseca po Hitlerjevem prihodu na oblast, recimo izdal *Zakon o ponovni vzpostavitvi poklicnega uradništva*. Tudi kakšen sodobni opazovalec bi se takega naslova razveselil. Sodil bi, da je bil zakon namenjen zamenjavi skorumpiranih, politično in po zvezah in poznanstvih nastavljenih kadrov z resničnimi strokovnjaki, ki se še danes v političnih debatah kar naprej pojavljajo kot nekakšne svetle zvezde. In gotovo je marsikdo tako razumel naslov Hitlerjevega zakona v zgodnji nacistični Nemčiji. Pa seveda ni bilo nič bolj odmaknjeno od resnice. Zakon je bil

odločilni korak k množičnemu prisilnemu upokojevanju in odpuščanju judovskih in drugih politično nezaželenih državnih uradnikov.

V drugačnih zemljepisnih širinah in tudi v nekoliko drugih časih so neljubo okoliščino, da ljudstva, ki naj bi bilo v središču prizadevanj režima, dejansko niso kaj preveč pripuščali k besedi, prikrivali z inflacijo določenih pridevnikov in samostalnikov. Milica je bila ljudska, armada je bila ljudska, v Vzhodni Nemčiji je bila ljudska tudi mornarica. Če so imeli na zahodu Evrope nepravo ali celo gnilo meščansko demokracijo, je bila na vzhodu in tudi pri nas prava, tako rekoč dvakrat ljudska ljudska demokracija. Komaj si odprl kak rokovnik, že je obstajala nevarnost, da ti bo na glavo padla toča ljudskih in demokratičnih organizacij. V Jugoslaviji so bile od določene točke naprej vse za povrh še samoupravne, kar je vsestransko oblast ljudstva še bolj podčrtalo.

Naivnež bi se vprašal, zakaj bi se kdo na vse kriplje delal, da je nekaj, kar očitno ni? Zakaj bi razglašal, da je večji demokrat od demokratov, če mu za demokracijo ni mar in jo v resnici prezira? Ruski carizem, recimo, nikoli ni trdil, da je bolj demokratičen od britanske ureditve. Še več, lastno avtokracijo oziroma samodrštvo je predstavljal kot ideal. Totalitarizmi svojih pravih temeljev seveda niso mogli predstavljati kot ideal ravno zaradi tega, ker je v njih čista laž. Laž, ki jo lahko odpihne vsako najmanjše nasprotovanje, to pa dela nosilce režimov, ki niso zasidrani v nobenem izročilu in nobenih vrednotah, nervozne in nasilne. A prav zaradi laži kot izhodišča vlagajo vse sile v vzpostavitev razmer, v katerih je javno pristajanje na laž popolno. In v tem je njihova sprevržena moč. Vsako javno kritiko in vsak javni izraz nestrinjanja se trudijo zatreti v kali. Volitve in referendumne izrabljajo kot učinkovito potrjevanje laži. Zato ne pride v poštev, da bi se na njih strinjalo samo 60 ali 70 odstkov volivcev ali da bi se jih samo toliko udeležilo glasovanja. V mestnem muzeju v Kölnu je na ogled glasovnica iz leta 1934, ki dokazuje, da na referendumu o združitvi firerske in kanclerske funkcije na enem od kölnskih volišč ni bilo stoo odstotnega strinjanja, kot je trdila uradna statistika. Vzhodnonemške aparatčike je maja leta 1989 čisto vrglo iz tira, ko je na lokalnih volitvah uradna lista ponekod dobila samo 97, ne pa 99 odstotkov glasov. In so se lotili popravljanja rezultatov, kar je na koncu privedlo do demokratičnih sprememb. Aljaksander Lukašenka si leta 2020 v Belorusiji ni znal predstavljati, da bi si pred javnostjo pripisal, denimo, samo 60-odstotno podporo. In se je za zmagovalca volitev, ki jih je po vsej verjetnosti izgubil, razglasil z vrtoglavih 80,1 odstotka. Žalostna ironija je, da je s tem dobesedno posnel izid poljskih poveljnih volitev leta 1947, kjer prav tako ni bilo nobene povezave med objavljenimi številkami in dejanskim glasovanjem. Tudi Svjetlana Cihanovska je uradno dosegla natanko enak odstotek kot opozicijska Poljska ljudska stranka leta 1947.

Drugi steber, ki ga razkriva kremeljsko lomastenje, je morda manj opazen. Gre za to, da so nas skušali totalitarizmi prepričati, da ima njihovo vsesplošno obvladovanje družbe podlago v suhi, natančni, neosebni znanosti. Drago Jančar je sijajno opisal to sklicevanje v svojem romanu *Severni sij*: »Po antropologu Weinertu sta dva kriterija odločilna za kakovost rase. Oba se tičeta človekove glave oziroma lobanje. Prvi kriterij je indeks glave, drugi pa oblika glave. [...] Ako se dolžina glave označi s 100, tedaj mora biti širina $\frac{3}{4}$ ali 75 % te dolžine oziroma nekaj več ali manj od $\frac{3}{4}$. [...] Oblika glave naj pokaže kulturno vrednost rase. [...] Širokoglavci z indeksom nad 80 so najnesposobnejši in najnevarnejši elementi človeštva.« Seveda se je takšen poskus psevdoznanstvenega utemeljevanja nacionalsocialističnega rasizma soočal z nepremostljivimi težavami, kajti: »Sokrat je bil, še naprej ugovarjajo Weinertu, po rasni teoriji popoln kreten, Kant širokoglavec z indeksom 85,5, Leibniz pa z indeksom 90,3.«

Ko sem hodil v osnovno šolo in gimnazijo, so me učbeniki pri večini predmetov, od zgodovine do biologije, še prepričevali, da temelji to, kar bom v njih prebral, na najnaprednejših znanstvenih spoznanjih pod varnim ščitom materialističnega svetovnega nazora. Hkrati so me svarili, naj se ne pogreznem spet v idealistično mlakužo, ki da občasno še pogoltne koga na zahodu.

Jemati resno domnevno znanstvena izhodišča totalitarnih družbenih modelov je izjemno nevarna igra. Njihovi temelji so namreč tako v primeru fašizma kot nacionalsocializma in komunizma izrazito prvinski in tako rekoč vulgarni. Pravzaprav je v njih iskati globljo idejno podlago že osnovna napaka. Enako velja za poskuse, da bi dali sedanjemu kremeljskemu režimu plemenitejšo in bolj vsebinsko podstat, kot jo ima. Nekaj podobnega je v eni svojih težko razumljivih miselnih akrobacij povsem jasno dojel tudi Edvard Kocbek, ko je svojemu dnevniku zaupal: »Vedno bolj razumem, da ima v veliki zgodovinski perspektivi boljše vizem svoj smisel: pri tem me vedno manj moti, da ga mora dopolniti v tako preprosti, preveč poenostavljeni, skoraj banalni obliki svetovnega nazora. Skoraj gotovo, da se bo preval izvršil v nasilno radikalni obliki.«

Ravno pesnik iz Svetega Jurija ob Ščavnici, ki kljub zavedanju o banalnosti svetovnega nazora v temelju boljše vizskega totalitarizma paradoksnost stavi nanj, predstavlja dober prehod k tretjemu stebru. Gre za presenetljivo nemoč in nebogljenost številnih intelektualcev ob trku s totalitarizmi 20. stoletja. Kocbeka so imeli mnogi v zadnjih medvojnih letih za intelektualnega giganta, navduševal jih je navsezadnje tudi s svojo megalomanijo, ki danes deluje precej neodraslo. Nazadnje je s svojo kapitulacijo pred iluzijo o veličini revolucionarnega projekta številne popeljal naravnost v pogubo. Dovolj je pomisliti na njegovo apologetsko prikazovanje revolucionarnega nasilja v španski državljanski vojni: »Četudi je množica požigala cerkve iz zgoraj omenjenih vzrokov in povodov, ki jih bomo navedli še spodaj, in četudi je ljudstvo morilo duhovnike iz čezmernega osebnega sovraštva, je treba reči, da se vsa ta dejanja niso porajala po kakem zverinskem načrtu, ampak so nastajala posamično.« Seveda na podlagi takšnega gledanja vstran ni bilo mogoče pričakovati, da bi se Kocbek kaj odločneje postavil zoper iste pojave, ko so nekaj let zatem dosegli njegovo domovino.

Pri intelektualcih gre namreč za to, da se še teže od preprostih ljudi ločimo od iluzij, ki smo jih dolga leta ujčkali vsaj v mislih in besedah. Preproste ljudi sicer navduši in zaslepi navidezna veličina in učinkovitost totalitarnih družbenih modelov, ki zaradi že omenjene banalnosti svojih temeljev vsepovsod ubirajo bližnjice. Toda intelektualne iluzije so se v 20. in 21. stoletju izkazale za veliko trdovratnejše. Tako je eden največjih klasičnih filologov 20. stoletja, nemški Jud Eduard Norden, po pričevanjih začel svoje predavanje dan po firerjevem prevzemu oblasti s tem, da je parafraziral znani verz pesnika Enija o borcu proti Hanibalu iz druge punske vojne: *Unus homo nobis audendo restituit rem*. En sam človek nam je s svojo drznostjo obnovil državo. Določeno vero v »krmarja Hitlerja« je filolog očitno ohranil še potem, ko je bilo jasno, da zanj kot Juda v »novi« Nemčiji ni več prostora. Odpustili so njegova judovska asistenta, ga poslali v pokoj, zapustiti je moral prusko akademijo znanosti. Umrli je v Švici.

Ko gre za rusko agresijo na Ukrajino, ugotavljamo, da se kljub v veliki meri ustreznemu odzivu mnogi intelektualci spet ne znajo posloviti od preteklih iluzij. Zlasti privid Rusije kot prve dežele socializma, vsaj pri manjšini pa v zadnjih letih enako bloden privid iste Rusije kot domnevnega branika tradicionalnih vrednot, jim zastira pogled na laž v temelju sedanjega kremeljskega režima. Tako je tudi zato, ker je njegov predhodnik, sovjetski sistem, uspel v veliki meri uspešno prodati svoje videnje, v katerem so bili zaščitni spomina deležni storilci in ne žrtve. Samo resnična osredotočenost pogleda nanje je lahko zdravilo za iluzijo.

Če se pomaknem proti koncu, je pred dobrim desetletjem Drago Jančar napisal besedilo o Angeli Vode z naslovom *Gluhonemnica*. Tam je izrazil prepričanje, da bo v prihodnosti glas mučene Angele Vode, žrtve nacistov in komunistov, tisti, ki bo najbolj slišen. Takrat sem bil o čem takem povsem prepričan tudi sam. Danes nisem več, med drugim zaradi sorazmerno skromnega mesta, ki ga ima v našem spominskem koledarju 23. avgust. Resno se sprašujem, komu bo v prihodnje pripadal veliki oder zgodovine, sedanjemu kremeljskemu tiranu ali njegovim žrtvam. Denimo mali Lizi, štiriletni deklici z Downovim sindromom iz Vinice zahodno od Kijeva, ki je bila ubita v nesmiselnem napadu na mesto daleč od frontne črte. Bo možakar, ki je ukazal njen umor, obveljal za spodobnega voditelja, saj je vendarle dvignil padlo Rusijo in se izkazal za učinkovitega vladarja, čeprav je svoje domnevne uspehe tlakoval s trupli? Bo torej njegova usoda taka, kot je usoda Josipa Broza, Edvarda Kardelja, Vladimirja Iliča Lenina, včasih celo Benita Mussolinija? Pri njih so v večinskem zavedanju njihove številne žrtve velikokrat zgolj opomba pod črto sapo jemajočih dosežkov. Enako v novejšem času velja za Fidela Castra. Ob njegovi smrti nekateri voditelji demokratičnih držav in celo naš papež niso zmogli najti besed, ki bi bile zanj zares primerne. Končno dopuščam možnost, da se kremeljski tiran izogne obsodbi zgodovine tudi zato, ker imam sam na vesti knjigo o zgodovini nekega bolj odmaknjenega obdobja, v kateri njegovi predhodniki nekoliko manj megalomanskih načrtov zasedajo kakšnih osemdeset odstotkov prostora, o njihovih žrtvah pa je malo govora.

Toda trezen razmislek zgodovinarja se ne pokriva z razmislekom kristjana. In kolikor sem kristjan, sem prepričan, da je mala Liza že v varnem Očetovem naročju, iz katerega je ne more nihče več iztrgati. Da se ji bo po trpljenja polnem življenju pridružila njena mamica. In da so jo, ko je prišla v Očetovo naročje, sprejeli mučenke in mučenci, žrtve vseh tiranov, ki so si prisvajali pravico do razsojanja o življenju in smrti.

Prepričan sem še v nekaj drugega. Da živi kremeljski tiran v peklu. Ne v peklu, v katerega bi ga vrgel dobri Bog. V peklu, ki si ga je zgradil in za katerega se je odločil sam. V peklu, v katerem vsak trenutek trepetaja, da se bo njegova na pesku in laži zgrajena hiša vsak čas sesula, ker jo bo odnesel piš resnice. Tega strahu ne morejo preglasiti vile v vseh koncih države ne zlate pipe ne oglušujoče bobnenje bombnikov, pa tudi jok žrtev ne. Ne bi ga mogel odpraviti niti prihod v ruševine Kijeva, o katerem verjetno sanja vsako noč. Kajti dokler obstaja najmanjši otoček drugačnega mnenja, hišica iz laži ni varna. Takšno življenje je človeška in civilizacijska beda, zaradi katere bi se nam moral mož pravzaprav smiliti. Ena sama zaresna misel na žalostno životarjenje tirana v senci privida moči lahko odplavi vsako iluzijo, vsako občudovanje takšnega režima. In nihče ne razkriva resnične bede totalitarnih družbenih modelov bolj kot pogled na njihove žrtve.

Ker pa 23. avgustu, dnevu spomina nanje, sledi 24. avgust, ko trpeča Ukrajina praznuje enaintrideset let svoje neodvisnosti, naj mi bo dovoljeno, da sklenem z besedami morda najbolj znanega sodobnega ukrajinskega pisatelja Jurija Andruhoviča: *Pomlad prihaja in Ukrajina bo*.